

RECENZII

editor has also provided readers with both empirical and theoretical research. A review of the empirical studies shows that there is room for exploring the linkages between languages and translation as Chestman (1998) argues “the most important trend has been the shift from philosophical conceptual analysis towards empirical research” (p. 201). The editor set several reminders of the importance of empiricism in linguistic and non-linguistic studies.

This book validates the need for a balance between conceptual development and empirical research and presents its readers with an interdisciplinary approach to the discovery of such a balance. Regardless of some impressionistic claims made about languages in the preface, it is safe to say that the book is worth reading and responds to the need of junior and senior researchers alike.

References:

- BASSNETT, S. & Lefevere, A. (Eds). 1990: *Translation, history, and culture*, London, Pinter Publishers.
- CHESTERMAN, A. 1998: „Causes, translations, effects”, *Target*, 10(2), pp. 201-230.
- FATHI, S. 2002: *Who needs a second Official Language?* Conference: *Planning Languages: Planning Equity*, February 15th-17th, Fes, Morocco.
- JADIR, M. & LADMIRAL, J.-R. (Eds) 2015: *L'expérience de traduire*, Paris, Honoré Champion.
- MOUMMOU, A. 2021: „Microplanning and Language Policy in Morocco”, *The Journal of Quality in Education*, 11(18), pp.103-113.
- RODRÍGUEZ-PUENTE, Paula 2012: „The Development of Non-compositional Meanings in Phrasal Verbs: A Corpus-based Study”, *English Studies*, 93(1), pp.71-90.

Aziz MOUMMOU

DUODA

MANUAL PENTRU FIUL MEU, LIBER MANUALIS, TRADUCERE, INTRODUCERE ȘI NOTE DE GABRIELA RADU, EDITURA UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA, 2023, 170 p.

DOI: 10.35923/AUTFil.61.22

Proaspăt ieșită de sub tipar (în luna septembrie, 2023), la Editura Universității de Vest din Timișoara, traducerea cărții autoarei medievale Duoda, cu titlul *Manual pentru fiul meu, Liber manualis*, reprezintă o

apariție editorială remarcabilă, întru totul demnă de colecția emblematică *Aula Magna*, cuprinzând traducerea inedită în limba română din limba latină, însoțită de *Introducere* și note, realizată de Gabriela Radu, lector universitar doctor la secția de Filologie Clasică a Facultății de Litere, Istorie și Teologie din cadrul Universității de Vest din Timișoara.

Cartea reprezintă, fără îndoială, rezultatul unui proces de tălmăcire laborios, ancorat temeinic în formația, profesia și, totodată, profesiunea de credință clasicistă a autoarei, dar care oferă, neostentativ, cititorului deplina savoare a fructului matur.

Dintr-o succintă *Introducere* (p. 11-20), cititorul află informațiile esențiale despre autoarea Duoda, femeie de condiție nobilă, despre coordonatele istorico-politice ale perioadei, circumstanțele și cauzele scrierii acestei opere în limba latină medievală din secolul al IX-lea, anume, predarea fiului celui mare, Wilhelm, de către tatăl său, Bernard, duce de Septimania, lui Carol cel Pleșuv, precum și despre tema parenetică creștină, structura operei și specia literară a căreia i se subsumează (*speculum*). În finalul *Introducerii*, autoarea prezintă manuscrisele păstrate și asigură aparatul critic prin trimiteri, note și comentarii, precizând și ediția folosită pentru traducerea sa. Anterior tradus în franceză, engleză, manualul Duodei a condus și la o serie de articole și studii menționate de traducătoare în bibliografia de la finalul cărții.

Din capul locului mărturisesc că „povestea” Duodei mi se pare impresionantă îndeosebi prin destinul tragic al mamei despărțite de copiii săi, dar, totodată, prin felul în care nobila creștină alege să rămână în memoria fiului și a posterității. Imaginea „stoică” a Duodei ne provoacă, dincolo de țelul lucrării, prin ceea ce nu ne spune, prin ceea ce nu lasă, nu consideră demn sau consideră inutil să se vadă, prin acest „joc secund” al oglinzii, în care maternității dublu refuzate prin vitregia vremurilor i se adaugă o maternitate autocenzurată și autorefuzată în ce privește componenta sa fundamental umană, cea emoțională, portretul „mamei”, aproape total obnubilat, substituit de figura autorității moral-creștine, din considerente paliative, compensatorii, psihanalitice sau/și asimilând asumat modelul epocii, configurându-se martiric, automortificat. Între *mater dolorosa*, rar întrezărită, ce se închide în apele oglinzii, și *femina sapiens*, ce se expune privirii, mai multe ipostaze ale Duodei sunt decelate de către autoarea traducerii, atât în *Introducere*, în notele explicative, cât și într-o serie de articole ale autoarei referitoare la complexa problematică a textului, pe care le voi indica mai jos. Întreaga atenție a Duodei se concentrează asupra fiului, trimis departe, la o vârstă încă imatură, pentru a-l sfătui prin

RECENZII

împletirea de *praecepta* și *exempla*, ținta acestei educații la distanță fiind formarea unui *vir bonus* în sensul conceptului medieval de *athleta Christi*, ce îmbină în prototipul luptătorului creștin/pentru creștinătate realitățile vremii, dominate de războaie, cu învățătura creștină. Închei aici aprecierile la adresa originalului, în continuare referindu-mă cu precădere la traducerea românească, obiect al recenziei de față.

Comparând textul original latin cu varianta românească, în primul rând se cuvine apreciată calitatea ireproșabilă a traducerii, constând în fidelitatea redării conținutului. Nu am putut identifica abateri de la respectarea sensului mesajului autoarei textului original, nici interpretări eronate ale unor structuri, expresii sau enunțuri. Textul românesc „curge” clar, are o cadență firească și nu pune probleme de înțelegere unui cititor nespecializat, familiarizat cu citirea textului biblic sau cu scrierile bisericești românești. Iată un mic eșantion, *aperto libro*:

„Eu, Duoda, sfătuitoarea ta, vreau, fiule Wilhelm, ca, în timp ce, cu nespusă răbdare, crești în vrednice virtuți, între tovarășii tăi de arme, să fii pururea zăbavnic la vorbă, zăbavnic la mână. Dacă îți pierzi cumpătul, nu păcătuiești, mâniindu-te, ca nu cumva Dumnezeu cel Preamilostiv să se mânie asupra ta – să nu ai parte de așa ceva – și tu, din pricina mâniei tale, să te abați de la calea cea dreaptă.” (VIII, 8, p. 137).

Îndeosebi meritorie este această tălmăcire în ce privește deplina stăpânire a limbajului (vechi) religios românesc atât sub aspect „tehnic”, specializat, cât și expresiv, figurat, adecvat temei, în buna tradiție a traducerilor în limba română din literatura, în sensul cel mai larg, de factură creștină, de expresie greacă și latină, a căror asiduă frecvență o dovedește traducătoarea de formație clasicistă. De notat că rigoarea teologică este asigurată prin indicarea în note de subsol a sursei fiecărui citat sau fiecărei referințe biblice, o sarcină laborioasă, având în vedere sutele de citări și referințe, unele dintre acestea, redată din memorie de către Duoda, prezentând unele abateri de la original, precum și prin specificarea celorlalte surse livești ale lucrării.

Revenind la strategiile traductive, într-adevăr, traducătorului trăitor în epoca tehnologiei avansate contemporane i se ridică, măcar teoretic, problema opțiunii stilistice a variantei de traducere propuse cititorului din secolul al XXI-lea, a unui text latin din secolul al IX-lea. Foarte probabil că traducătoarea a considerat că respectarea terminologiei religioase consacrate ce se impunea prin specificul acestei opere de pareneză creștină, ce presupune frecvența ridicată a citatelor și trimiterilor biblice sau patristice, atrage după sine, în mod firesc, pentru a nu crea distorsiuni

sau anacronisme stilistice, adoptarea unui stil arhaizant, care să cadreze cu vechimea textului original, conferind variantei traductive sonorității ce sugerează tonalitatea unei scriituri religioase. Fiindcă, într-adevăr, este vorba de sugestie și nicidecum de imitare obedientă și mecanică a unei variante stilistice a limbii române cvasiincomprehensibile cititorului contemporan, cu excepția specialistului lingvist și/sau teolog, sau a amatorului împătimit de literatură medievală¹³.

Pentru a păstra un echilibru între expresivitatea textului din limba-țintă și comprehensibilitatea lui, traducătoarea procedează la o selecție a trăsăturilor specifice limbajului vechi religios. În opinia noastră, expresivitatea este asigurată, în primul rând, printr-o selecție lexicală, autoarea preferând să nu preia elemente și structuri sintactice, morfologice sau fonetice vetuste, care ar îngreuna considerabil accesul la mesaj al cititorului din zilele noastre. În acord cu specificitatea la nivelul vocabularului a textelor medievale românești, se exploatează în primul rând resursele filonului reprezentat de stratul lexical slav al limbii române, dar, desigur, nu se limitează la acesta, cuvinte de origine maghiară, grecisme și câteva turcisme fiind, de asemenea, prezente. În acest fel se susține impresia de text vechi, medieval, tematica religioasă, dar și tonalitatea înaltă a exortației, a prediciei morale. La acest nivel al utilizării resurselor stilistice ale unor lexeme nelatine, selectate de autoare din cadrul unor bogate serii sinonimice, observăm că substantivele, verbele, adjectivele sunt cel mai bine reprezentate atât ca lexeme de bază, cât și ca derivate: *glas, odraslă, vlăstar, slavă, zăbavă, izbânzi, puhoi, nărav, necaz, vrajbă, gâlceavă, tăgadă, prihană; vrednic, smerit, hain, dârz, trândav, trufaș, iscusit, călăuzit, milostiv; a osândi, a osteni, a pregeta, a săvârși, a pizmui, a rosti, a sălășlui, a slobozi, a chibzui, a ocroti, a zămisli, a zdrobi* etc. Unele dintre acestea, cuvinte sau expresii, sunt consacrate în limbajul religios ortodox: *pomană, a pomeni, a mântui, mântuire, Sfântul Duh, odihnă veșnică, robul (lui Dumnezeu), jertfă, Ziditorul (lumii)* etc.

Autoarea nu abuzează însă în exploatarea elementului nelatin al limbii române, știind să găsească un echilibru în enunț între cuvintele de origine latină și cuvintele de alte origini, care dau expresivitate enunțării: „Prosper și înțelept, atent și vrednic de luat în seamă fie el, pășind cu bucurie, strălucească de-a pururi în toate! Binevoiască el a-ți călăuzi tinerețea-ți viguroasă, în teamă, iubire și luare-aminte, către cea mai înaltă stare.” (VIII, 6, p. 138).

¹³ Autoarea atestă o îndelungată și dedicată aplecare asupra textelor clasice, patristice și medievale. S-a ocupat de traduceri în românește ale *Eneidei*, a tradus din Agapet Diaconul și din omiliile hrisostomice și semnează în jur de treizeci de articole și studii despre diferite aspecte ale traducerii, inclusiv pe marginea traducerii din *Manualul Duodei*.

Uneori, sinonimele cu etimologie diferită alternează pentru evitarea repetiției în cadrul unei secvențe: „Nu vreau să-i judeci în chip necugetat; înfrâneză-te de a le osândi viața [...] Nu se cuvine să fie ocărăți de noi.” (III,11, p. 82). Tot astfel, alternează perechile sinonimice cu etimologie diferită (latină și nelatină): *invidie-pizmă*, *a conduce-a cârmui*, *exemplu-pildă* ș.a..

Susține limbajul religios expresiv și prezența formațiilor lexicale de origine latină precum: *curăție*, *crezământ*, *a se încredința*, *vrerea*, dar și a derivatelor cu afixe de origine latină atașate unor radicale nelatine: *pocăință*, *făgăduință*, *neprihănire*.

Atmosfera creează și presărarea unor forme/lexeme expresive arhaice și/sau populare: *a se-mbucura*, *fârtați*, forme verbale inversate, specifice textului biblic: *cuvine-se*, *văzut-am*, *prăvălitu-s-a*, *poruncit-a*, forme inversate ale predicatului nominal: *scris este*, *îngăduit nu-i este*, *oare nevoie e* etc., dativale posesive în locul adjectivelor pronominale posesive dar, mai ales, numeroasele inversiuni, în special cele constând în antepunerea epitetului, utilizate atât în transpunerea versurilor, cât și, constant, în proză: *necurate duhuri*, *arzătoare grijă*, *vrednică îndreptare*. Folosirea locuțiunilor verbale în locul sinonimelor lexicale susține, de asemenea, stilul sentențios, formal, hortativ, dând greutate sfaturilor: *dă ascultare*, *ia aminte*, *să aduci îndreptare*, *dă mărturie*, *poruncă dă* etc.

Îmbinarea acestor particularități menționate anterior conferă întregului text o alură apoftegmatică: „E nevoie de sporită și plină de sârg strădanie și statornică deprindere pentru ca neamul omenesc să se desăvârșească.” (IV, 1, p. 85), multe dintre enunțuri, slujindu-se de virtuțile expresive ale limbii române, creând imagini pline de forță: „Fiule, dacă mânia se cațără în iatacul minții tale, azvârle-o de la tine.” (IV, 7, p. 100), sau, în cazul versurilor, cadențe eufonice: *a raiului de noui urzeală* (lat. *nubila poli per alta*).

În încheiere, revenind la destinul Duodei și al operei sale (*habent sua fata libelli!*), mă raliez opiniei traducătoarei, exprimate într-un articol anterior, cu speranța că, asemenea originalului latinesc, și „vocea” variantei românești a operei latine va răzbate prin veacuri:

„Din acest *speculum*, cu toată forma convențională a discursului, alcătuit conform așteptărilor publicului exclusiv masculin, în pofida abundenței citatelor biblice, a retoricii limbajului specific vremii, altfel spus, dincolo de oglinda care reflectă normele societății în conformitate cu care Duoda formulează îndemnurile adresate fiului, răzbat stări, sentimente, gânduri personale, foarte bine camuflate, – cu sau fără voia autoarei–, dar a căror

existență nu poate fi ignorată. Chiar și așa, cazul Duodei, nobilă educată în perioada carolingiană (750-1110), ar putea fi socotit unul fericit, întrucât vocea ei se face totuși auzită, depășind, prin intermediul textului scris, spațiul privat destinat femeii în Evul Mediu.” (Radu 2021, p. 127).

Referințe bibliografice:

RADU, Gabriela 2021: *Un soț și un tată de neuitat*. Liber Manualis, în „Quaestiones Romanicae”, IX, tom 1, Timișoara, Editura Universității de Vest din Timișoara, p. 126-134.

Elena-Tia SANDU